

Асноўная частка. Сымону, сталаму чалавеку, падабаецца маладая, актыўная настаўніца Вера Засуліч. Жонка Карызны Марына Паўлаўна маўкліва перажывае драму, пакутуе і, нарэшце, пакідае дом, каханага чалавека. Разам яны пражылі амаль дваццаць гадоў, выгадавалі дачку Стасю. Да гэтага далучаецца і трагедыя бацькоў Сымона Карызны: калісьці па настойлівых рэкамендацыях сына яны набылі кавалак зямлі, адасобіліся на хутары, абжыліся, а калі пачалася калектывізацыя, трапілі пад раскулачванне. Перад героем паўстае праблема: што рабіць — прыйсці бацькам на дапамогу ці адмовіцца ад іх? Як чалавек, ён зрабіў бы адпаведна законам спрадвечнай маралі. Але ён сацыяльны функцыянер, прадстаўнік улады, яе «вінцік», таму пераступае праз чалавечнасць і маладушна пакідае бацькоўскі ліст без увагі, па сутнасці, адмаўляючыся ад бацькоў. Міхась Зарэцкі паслядоўна прасочвае, як адбывалася адрачэнне партыйнага кіраўніка ад святых сыноўскіх абавязкаў. Застаўшыся адзін у хаце, ён чытае ліст — крык душы блізкіх людзей — і, не дачытаўшы да канца, паклаў «пад цяжкі груд кніжак», а затым «інстынктыўна азірнуўся на бакі, як злодзей» [2, с. 403]. Нельга сказаць, што гэта Сымон робіць са спакойнай душой. Перажываннем героя цалкам адпавядае апісанне інтэр'еру, у якім адбываецца адрачэнне «афіцыйнага» Сымона Карызны ад сябе ранейшага, чалавечнага: «У кватэры ціха-ціха, як у магле» [1, с. 70]. Пахавана ўсё добрае і светлае, хочацца ад усяго адмовіцца, быць паслядоўным, «жалезным» і цвёрдым у сваёй жорсткасці. І застаецца адзінокай новаспечаны адрачэнец, пакуль яшчэ незакончаны злодзей. Зладзейства, па М. Зарэцкаму, пачынаецца там, дзе сям'я, каханне і іншыя агульначалавечыя каштоўнасці прыносяцца ў ахвяру дэклараваным ідэалам, тады, калі дабро выцясяецца з сэрца ў імя самазахавання, а злосьць пераважае над усім і кіруе людскімі ўчынкамі. Пасля разрыву з жонкай і бацькамі Сымон Карызна намагаецца перамагчы рэшткі сентыментальнасці і чуласці ў душы, становіцца ўсё больш жорсткім, імкнецца любымі спосабамі, як хучэй «скалектывіць» сялян. Ён рашуча адхіляе імкненні Зеленюка і Віктара стварыць калгас у вёсцы Сівалапы на добраахвотнай аснове, не можа пазбавіцца страху быць выкрытым у заляцаннях да Веры Засуліч — у ім расце «едкае незадавальненне» і злосьць.

Кульмінацыяй у яго адносінах з вясковай грамадой з'яўляецца сход па калектывізацыі, на якім уражвае «...напружаная, цвёрдая, нібы каменная, увага ўсяе паўноткае заль» [1, с. 125].

Не робіцца ратункам для Карызны і каханне да Веры Засуліч, хоць перад ёй ён часта адкрывае таемныя куточки душы, шчыра спавядаецца: «Маё дзяцінства прайшло ў абставінах дзікіх, ганебных для чалавека, і разам з тым успаміны аб ім пешаць маё сэрца глыбокай слодыччу... Мяне пешыць тое, супраць чаго я змагаюся, што трэба знішчыць, выкарчаваць, як дзікі, жудасны перажытак!» [1, с. 132]. Са споведзі героя вынікае, што ён — дваісты чалавек. Адна частка яго душы хавае ўспаміны пра цёплыя і светлыя гады дзяцінства і юнацтва, здольная ўспрымаць чужое гора, другая — змрочная, чорная, якую ён намагаецца выходзіць у духу «сцюжнага» часу і якой вывярае свае ўчынкі ў час калектывізацыі, устанавлення новых каштоўнасцей, антыгуманых па сваёй сутнасці. Гэтым вытлумачаецца, чаму Вера Засуліч урэшце перастала бачыць у сваім герою моцнага чалавека, расчаравалася ў ім, аддала перавагу маладзейшаму, напорыстаму і спрытнаму Андрэю Шыбянкову.

Ахоплены нянавісцю да самога сябе, да Зеленюка, які не захоўвае субардынацыю і ўмешваецца ва ўсе справы, да Віктара, Якуба Лакоты, увогуле да людзей, Сымон Карызна давяраецца старшыні сельсавета Пацяробу, падтрымлівае яго гвалтоўны націск на сялян, радуецца хуткім тэмпам калектывізацыі. Цалкам выцясяюцца са свядомасці героя яго ранейшыя гуманістычныя настроі пасля наведвання райвыканкама, старшыня якога Рачкоўскі вучыць яго пераламіць сябе «адным ударам», настройвае на злосьць і рашучасць. І Карызна канчаткова вырашае, што яму па дарозе з Пацяробам, а не з Зеленюком. Гэта азначае крах яго сацыяльнага статусу і маральную гібель.

Заклучэнне. Менавіта канцэпцыя асобы Сымона Карызны абумовіла праблематыку, заяўленую ў назве рамана «Вязьмо». Герой знаходзіцца ў сітуацыі выбару паміж сацыяльнымі прыярытэтамі і маральнымі каштоўнасцямі. Письменнік і асуджае героя, і спачувае яму, выносячы прысуд жорсткай эпосе, якая прыніжала, абездухоўлівала, расчалавечвала людзей.

Спіс цытуемых крыніц

1. *Зарэцкі, М.* Вязьмо : роман : для сярэд. і стар. школ. узросту / М. Зарэцкі. — Мінск : Юнацтва, 1992. — 304 с.
2. Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя : у 4 т. / НАН Беларусі, Ін-т літ. імя Я. Купалы. — Мінск : Беларус. навука, 1999. — Т. 2. — 903 с.

ЖАНРАВЫЯ АСАБЛІВАСЦІ КАЗАК АЛЕНА МАСЛА

Уводзіны. Падабенства літаратурнай казкі да іншых жанраў тлумачыцца яе дыфузнасцю, аўтар яе нічым не абмежаваны. Асноўнае правіла, якім ён павінен кіравацца, — гэта ўстаноўка на выдумку і прыёмы актуалізацыі твора для дзяцей (займальны сюжэт, выхаваўчы аспект, зразумелая мова). Менавіта таму сучасныя літаратурныя казкі — вельмі разнастайныя і не падобныя адна да адной. Прапорцыя аўтарскай індывідуальнасці і фальклорнай традыцыі вызначае своеасаблівасць літаратурнай казкі. Мэта нашай работы — аналіз жанравых асаблівасцей казак А. Масла, сістэмы персанажаў, уплываў фальклорнай традыцыі і казак сусветных аўтараў на творчасць пісьменніцы.

Асноўная частка. Алена Масла — у першую чаргу майстар казкі, прычым казкі аўтарскай. Якраз на прыкладзе яе твораў адчуваецца хістка мяжа паміж літаратурнай і аўтарскай казкамі. Апошняя знаходзіцца вельмі далёка ад фальклорнай і мае сваю эстэтычную канцэпцыю. Героі ў такіх казках больш індывідуалізаваны, іх характарыстыка можа мяняцца на працягу ўсяго твора. І, канешне, такі твор мае некалькі ўзроўняў прачытання: адзін — для дзяцей, другі — для дарослых. А гэта, у сваю чаргу, прыводзіць да пэўнай ускладненасці ўсёй казкі. Адзіным безумоўным патрабаваннем для любой казкі з'яўляецца ўстаноўка на вымысел, і гэта яднае яе з іншымі літаратурнымі жанрамі — міфам і фэнтэзі. У выпадку з казкамі А. Масла ўзнікае яшчэ адно звязно — прыпавесць. Аднак калі ў прыпавесці сюжэт можа быць рэдуцыраваны да параўнання, то ў казках А. Масла прысутнічае паўнаватарнасць сюжэту і створаны сапраўдны характары.

Героі казак — гэта яшчэ адзін свет дзяцінства, бо ў іх, нават больш, чым у самім сюжэце казак, адлюстравана дзіцячая псіхалогія. Невыпадкова асноўная класіфікацыя народных казак залежыць ад персанажаў, якія ў іх фігуруюць, і яна ж адпаведна стасуецца з узростам дзіцяці. Так, казкі пра жывёл рэкамендуецца чытаць дзецям самымі першымі, а воль сацыяльна-бытавыя, асноўнымі персанажамі якіх з'яўляюцца пан і селянін, — у больш дарослым узросце. Героі казак А. Масла — розныя, і часта яны і вызначаюць сюжэтную структуру твора, яго эстэтычна-выхаваўчыя задачы. Адна з кніг пісьменніцы носіць назву «Жывыя рэчы», бо героі казак, якія прадстаўлены ў кнізе, з'яўляюцца выключна рэчамі. У такіх творах асабліва адчуваецца сувязь з казкамі Г. Х. Андэрсана, прасочваюцца адзнакі прыпавесці, а па сваіх характарыстыках героі не маюць ніякай сувязі з традыцыйнай народнай казкі. Так, у творы «Сапраўдны правіцель» галоўным персанажам з'яўляецца кароль, вытканы на кіліме, які трапіў у хату, дзе жывуць непазслухмяныя дзеці. У традыцыйным успрыманні кароль часта выступае як носьбіт несправядлівых, часам жорсткіх рашэнняў, дзейнічае праз сваіх служак. У процівагу такому старэатыпу кароль з казкі А. Масла дапамагае дабіцца парадку ў кватэры, прычым дзейнічае сваімі сіламі, праяўляе кемлівасць і мудрасць, чым заслугоўвае аўтарытэт сярод усіх рэчаў у кватэры. Для казак характэрна суіснаванне дзвюх рэальнасцей: казачнай і сапраўднай. У «рэчавых» казках А. Масла героі дзейнічаюць у рэальным свеце, аднак іх жыццё само па сабе ўяўляе для дзіцяці гульню, што тлумачыцца іншым успрыманнем дзецьмі рэчаіснасці, у якім нежывыя прадметы маюць сваю гісторыю і атрымліваюць жыццё ў гульні.

Ёсць у пісьменніцы і казкі, набліжаныя па форме да народных, бо іх яднае шчаслівы і зразумелы фінал, канфлікт добра і зла, наяўнасць чарадзейнай краіны, характэрныя для народных казак персанажы (кароль, чарадзей, антрапаморфныя жывёлы і г. д.). Аднак і тут выявілася своеасаблівая казачная манера А. Масла. Падобныя творы якраз нібыта пратэстуюць супраць клішэ народных казак. У іх максімальна прысутнічае апавядальнік, даючы ацэнку ўчынкам герояў і парадкі на будучае жыццё чытачам, апісанні, а канцоўка вельмі нечаканая, нават калі яна традыцыйна шчаслівая. Традыцыйна для народных казак, таму што маслаўская канцоўка неадназначна шчаслівая: зло не заўсёды павінна быць пакарана фізічна, як і станоўчыя героі не заўсёды павінны застацца ў жывых, каб жыць доўга і шчасліва. Так, напрыклад, у казцы «Лепшая прыгажуня» для таго каб выбраць нявесту прынца, ладзяць цэлы конкурс прыгажосці. Праз усе выпрабаванні здолела прайсці толькі адна дзяўчына, якая не толькі валодала добрым сэрцам, але і сапраўднай знешняй прыгажосцю. Здавалася б, яна і павінна стаць жонкай прынца, аднак насамрэч Зараніца знайшла свайго ўласнага прынца і жыве з ім «ні то недзе ў яго заморскім палацы, ні то ў сціплай леснічоўцы: калі ёсць каханне, месца жыхарства не такая ўжо істотная рэч» [1, с. 24]. Прынц жа так і шукаў сабе нявесту праз конкурсы прыгажосці. Такія казкі ўжо апелююць непасрэдна да дзяцей, у іх няма дваінога прачытання. Адпаведна і ўспрымаюцца яны лягчэй.

Герой-дзіця сучасных літаратурных казак адрозніваецца ад героя народнай і савецкай казак. У народных казках герой — часцей за ўсё абяздолены ці пакрыўджаны лясам, які ўрэшце атрымлівае дапамогу ад чараўнічых сіл. Галоўнае, што аб'ядноўвае герояў сучасных айчынных казак, — гэта імкненне дапамагчы, своеасаблівая міласэрнасць. Дзеці не так часта сустракаюцца ў казках А. Масла як асноўныя персанажы, аднак іх наяўнасць гарантуе, што твор будзе максімальна прыдатны для дзіцячага ўспрымання. Выхаваўчая ідэя казак празрыстая нават ад самага пачатку казак, бо пачынаюцца яны з пэўнага парушэння дзецьмі маральных норм. Адрозніваецца ў казках толькі ступень прысутнасці чуда, які, дарэчы, вельмі ўмоўны. Так, напрыклад, у казцы

«Кітайскія ліхтарыкі» дзяўчынцы ўвогуле проста прысніўся сон, фармальна праяў чарадзейнага нават не адбылося. У сне хохлікі, якія жывуць у кветках-ліхтарыках, выгаворваюць дзяўчынцы за тое, што не цэніць яна зямлю і тую працу, якой займаецца яе бабуля. Прачынаецца дзяўчынка з цвёрдым намерам дапамагчы бабулі ў працы на зямлі. Дзеці-героі твора «Цудадзейныя лекі» з-за сваіх спрэчак наклікалі на сябе злую істоту — Сварабабку і, толькі апынуўшыся ў небяспецы, пачалі паляпшаць свае зносіны добрымі словамі. Гэта не толькі дапамагло пазбавіцца Сварабабкі, але і паправіцца дзецям. Прычым на заўвагу іншых пра змену ў сваіх паводзінах яны шчыра адказваюць: «Ніякіх цудаў! Проста мы навучыліся сябраваць!» [2, с. 62].

Аўтарская казка яшчэ цікавая і тым, што яна часта мае розныя крыніцы і, адпаведна, адчувае на сабе ўплыў іншых мастацкіх твораў, як фальклорных, так і літаратурных. Аднак ёсць яшчэ адна крыніца, якая вызначае маральную культуру твора, яна суадносіцца з хрысціянскімі матывамі ў казачным сюжэце. Казкі А. Масла апелююць да хрысціянскіх пачуццяў, менавіта таму адмоўныя героі часта так і застаюцца не пакараны. Для іх пакарання патрэбна выкарыстанне гвалту, што супярэчыць хрысціянскай маралі. Ідэя бессмяротнасці душы часта абумоўлівае і трагічную канцоўку казак, хоць дзеці могуць нават і не адчуць трагедыі, успрыняць гэта як чароўнае пераўтварэнне. Амерыканскі псіхіятр Ірвін Ялам сцвярджае, што дзеці ўжо ў малым узросце адкрываюць для сябе смерць, і гэта выклікае ў іх трывогу. Дзіця змагаецца з гэтай трывогай двума шляхамі: не верыць у непазбежнасць смерці, яе неабарачальнасць (іншымі словамі, стварае міфы пра бяссмерце) і верыць ва ўласную выключнасць ці ўвогуле ўпэўнена, што дзеці не паміраюць. Такім чынам, з боку псіхалагічнага ўспрымання дзецьмі смерці такая канцоўка апраўдана. А ў апошні час большасць псіхалагаў, а таксама прадстаўнікоў царквы лічаць, што гэта і карысна для таго, каб навучыць дзяцей правільна ацэньваць смерць і не адчуваць жаху перад смерцю іншых. Самым эфектыўным сродкам атрымання інфармацыі пра смерць лічыцца менавіта казкатэрапія, прычым у рэкамендацыйным пераліку кніг прапануюцца казкі Г. Х. Андэрсана. Падобныя казкі А. Масла не толькі прывіваюць дзецям пэўныя хрысціянскія каштоўнасці, але і абслугоўваюць педагогіка-псіхалагічныя задачы. Магчыма, найбольш паказальнай у гэтым сэнсе з'яўляецца казка «Пакінутае дзіця», у якой прапануецца хрысціянская канцэпцыя-мадэль свету, дзе дзеці жывуць у Даліне шчасця як анёлы, і анёлы іх жа назад і забіраюць пасля смерці. Увогуле казка дае адказы на многія «дарослыя» пытанні дзяцей: «Адкуль я ўзяўся? Чаму тата і мама разышліся? Чаму некаторыя дзеці няшчасныя?» Невыпадкова Даліна шчасця ў казцы знаходзіцца на небе, з небам звязаны сюжэты многіх казак А. Масла. Нябёсы як бясконцы працяг Сусвету прысутнічаюць ва ўсіх рэлігіях. Невыпадкова шмат міфаў і паданняў звязана са стварэннем зорак і сузор'яў, прычым часцей за ўсё гэта сюжэт пра пераўтварэнне людзей у зоркі. У хрысціянстве нябёсы — гэта не толькі новае жыццё для памёрлых, але і месца ўсёпрысутнасці Бога. Так, у казцы «Першая прыгажуня» галоўны прысуд у спрэчцы аб прыгажосці дзяўчат выносяць менавіта нябёсы, прычым прысуд іх даволі справядлівы. Яны выбіраюць тую, што прыгожая душою, і дапамагаюць ёй стаць шчаслівай. Смерць герояў у творах «Палярная зорка», «Зорачка» больш звязана з умнем герояў ахвяраваць дзеля шчасця іншых і ўсясьлянасцю дабрыні.

Заклучэнне. Можна адзначыць узаемазалежнасць герояў казак і яе жанравых асаблівасцей. У сувязі з гэтым у творчасці пісьменніцы казкі падзяляюцца на наступныя групы: 1) рэчавыя казкі, якія вылучаюцца двайной адрасацыяй (для дарослых і дзяцей), маюць адзнакі прыпавесці; 2) казкі, стылізаваныя пад народныя. Хоць сістэма персанажаў у такіх творах вельмі блізкая да народных, часта аўтар даволі нетрадыцыйна стварае сюжэт (сумны фінал, няма пакарання ліхадзея); 3) казкі з героямі-дзецьмі. Такія казкі найбольш зразумелыя для дзяцей, аднак сам момант цуду ў іх вельмі ўмоўны.

Таксама можна адзначыць уплыў казак Г. Х. Андэрсана на творчасць пісьменніцы, што выяўляецца ў двайной адрасацыі казак, іх філасафічнасці. У творах А. Масла часта сустракаюцца хрысціянскія матывы, што адлюстравана як у сімваліцы казак, так і ў глыбокай ідэі твораў, якая прымушае задумацца над сапраўдным сэнсам жыцця.

Спіс цытуемых крыніц

1. *Масла, А. С.* Першая Прыгажуня: мудрыя казкі — малым і вялікім падказкі / А. Масла ; маст. Т. Шэлест. — Мінск : ЛіМ, 2010. — 132 с.
2. *Масла, А. С.* Таямніца закінутай хаты : казкі / А. С. Масла ; маст.: М. Казлоў, Н. Сустава. — Мінск : Маст. літ., 2005. — 110 с.

УДК 821.161.1:82-31

В. Л. Рабцевич

Учреждение образования «Барановичский государственный университет», Барановичи

ОСОБЕННОСТИ СЮЖЕТА В РОМАНЕ Д. ГРАНИНА «МОЙ ЛЕЙТЕНАНТ»

Введение. Для современной русской литературы тема Великой Отечественной войны остается болезненной. Написана масса произведений о тех страшных событиях, отличающихся друг от друга как в сюжетном отношении, так и в идейном плане: каждый писатель раскрывает эту тему по-своему. Роман нашего современника